

## بررسی ظرفیت‌های اثر بخش پاسخ‌های عدل الهی در ایجاد خوش‌بینی نسبت به خداوند

سعیده فخار<sup>۱</sup>

فاطمه مبلغ (نویسنده مسئول)<sup>۲</sup>

### چکیده

این پژوهش با بررسی پاسخ‌های کلامی به مسئله شر و استخراج مؤلفه‌های خوش‌بینی صورت گرفت و از بین نظریات روان‌شناسان برجسته مثبت و منابع اسلامی با هدف پاسخگویی به این سؤال که آیا پاسخ‌های کلامی موجود در بحث شرور، خوش‌بینی به خداوند را ایجاد می‌کند، انجام شده است. بدین منظور ابتدا پاسخ‌های متکلمین به مسئله شر و نظریات روان‌شناسان مثبت‌گرا، جستجو و طبقه‌بندی شده است؛ هجده پاسخ به مسئله شر گردآوری شده و با ۳۰ مؤلفه خوش‌بینی نسبت به خداوند تطبیق داده شده است. محقق به روش تحلیل محتوای کمی، هر یک از پاسخ‌های کلامی را بر اساس تجربیات مصاحبه‌شونده‌ها، با مؤلفه‌های خوش‌بینی به خدا مورد بررسی قرار داده است. دستاوردهای این پژوهش به این ترتیب است: از میان پاسخ‌ها، پاسخ شر لازمه تعالی روح با داشتن هجده مؤلفه خوش‌بینی به خداوند بالاترین ظرفیت خوش‌بینی را دارد و پاسخ‌های عدمی تلقی کردن شر، شرور باعث شناخت خیرات و نظریه عدل الهی پویایی امتیاز و ظرفیت خوش‌بینی به خداوند را ندارد.

**کلید واژه‌ها:** عدل الهی، مسئله شرور، خوش‌بینی نسبت به خداوند، تعالی روح،

علم کلام.

۱. استادیار جامعه المصطفی ص العالمیه خراسان

۲. کارشناسی‌ارشد کلام اسلامی جامعه المصطفی ص العالمیه خراسان

## مقدمه

یکی از مباحث چالشی در علم کلام مسئله شر و پاسخ‌های عدل الهی است. متکلمین اسلامی و غیر اسلامی تلاش کرده‌اند پاسخ‌هایی درخور برای حل مسئله شر ارائه دهند. این پاسخ‌ها را می‌توان با شاخص‌های متفاوتی از جمله عقلانیت، انسجام با ساختار علم کلام، کفایت، جامع و مانع بودن و سایر موارد دیگر مورد سنجش و ارزیابی قرار داد، اما از آنجا که اقناع مخاطب نیز رسالت یک متکلم است می‌توان شاخص اثر بخشی در مخاطب را به موارد فوق افزود. دغدغه پژوهشگر در این پژوهش بررسی این مسئله است که آیا این پاسخ‌ها با همه غنای علمی و استدلالی خود می‌تواند در زمان رویارویی با شرور و حوادث، آن طور که لازم است خوش‌بینی به خداوند را در انسان‌ها ایجاد کند. این پژوهش به دلیل نیاز به توصیف و تحلیل به روش تحلیل محتوای کمی که تکنیکی عینی و نظام مند برای استنباط پیام‌های موجود در یک متن است صورت گرفته است (ال.ار. هولستی، ۱۳۷۴: ۲۷۶)

### ۱. نمونه‌ها، محورهای مصاحبه و پایایی

در این پژوهش، نمونه‌گیری بر اساس هدف (صلصالی و دیگران، ۱۳۸۲: ۴۸۸۱) بود و با نمونه‌های در دسترسی که رویداد یا شری را تجربه کرده و به نوعی مبتلا بوده‌اند، مصاحبه صورت گرفت. این مصاحبه به صورت نیمه ساختار انجام شد و سخنان افراد، یادداشت‌برداری، خلاصه و کد گذاری گردید. محورهای مصاحبه نیمه ساختار یافته نیز عبارت‌اند از توصیف رویداد سختی که با آن مواجه شدند، تأثیر مشکل بر احساس آن‌ها نسبت به خداوند و تأثیر حادثه بر روال زندگی.

نمونه‌ها یا مصاحبه شونده‌هایی که با آنان مصاحبه شد یازده نفر مسلمان و شیعه (۹ زن و ۲ مرد) بودند که بین سنین ۳۳ تا ۵۷ سن داشتند و سطح اقتصادی متوسط یا نسبتاً ضعیف دارند. پژوهشگر با طرح سؤالاتی از آنان خواست تجربه‌ای را که برایشان اتفاق افتاده است، تشریح نمایند و از باور، احساس و رفتار آن‌ها نسبت به خداوند در زمان بروز حادثه و بعد از آن سؤال شد. به منظور بالا بردن پایایی تحلیل سؤالات، پاسخ‌های مصاحبه شونده‌ها را سه نفر بررسی نموده‌اند. همچنین در پایان کار، دوباره با مصاحبه شونده‌ها تماس گرفته شد و نتایج تحلیل پاسخ‌هایشان به اطلاع ایشان رسانده و از آن‌ها

بازخورد گرفته شد که نتیجه بازخورد مصاحبه شونده‌ها با تحلیل پژوهشگر مطابقت داشت.

## ۲. خوش بینی

معنای اصطلاحی واژه «خوش بینی» به صورت‌هایی گوناگون بیان شده است؛ تفاوت در تعریف‌های این واژه، از تعدد رویکردهای نظریه‌پردازان ناشی می‌شود. البته برخی صاحب‌نظران با تلفیق نظریات، تعریفی بدین شرح به دست داده‌اند:

خوش بینی یک مفهوم شناختی و مشتمل بر باورهای فرد درباره تجربیات و آینده اوست؛ افراد خوش‌بین، انتظارات مثبتی درباره آینده دارند. این انتظارات، خود از تفسیر و تبیین‌های خوش‌بینانه نسبت به رویدادهای زندگی ناشی می‌شود و از تصور آنان نسبت به معنا و تصمیمشان، اهداف آنان و ظرفیت‌های ادراک شده آنان برای تحقق آن هدف نشئت می‌گیرد (Derek and Gillham، ۲۰۰۶، p۵۰)

پژوهش حاضر چهار دیدگاه مهم را از میان آن‌ها معرفی کرده و به خوش‌بینی در منابع اسلامی پرداخته است.

دیدگاه اول نظریه خوش‌بینی سرشتی است. شیبیر و کارور خوش‌بینی را صفتی سرشتی دانسته‌اند که از دوام و ثباتی نسبی برخوردار است و به صورت انتظار پایان خوش برای هر کار نمود می‌یابد. طبق این دیدگاه، فرد خوش‌بین، همیشه منتظر رویدادهای خوشایند است. درمقابل، فرد بدبین همواره فکر می‌کند رویدادهای بد در آینده، برایش اتفاق می‌افتد. طبق این دیدگاه، خوش‌بینی، یک ویژگی ثابت و ارثی است که از طریق والدین به فرد منتقل می‌شود و نباید آن را اکتسابی دانست، بنابراین مؤلفه مهم در این نظریه، انتظار مثبت می‌باشد (حسنی، ۱۳۹۳: ۲۷)

مارتین سلیگمن که بنیانگذار روانشناسی مثبت‌نگر می‌باشد قائل به نظریه خوش‌بینی آموخته شده می‌باشد و خوش‌بینی را یک ویژگی اکتسابی دانسته که قابلیت فراگیری دارد و از سبک تبیین افراد ناشی می‌شود.

سبک تبیین، روشی است که فرد براساس آن، درباره علت‌های رویدادها و پدیده‌ها ابراز نظر می‌کند. براساس این دیدگاه، خوش‌بینی در چگونگی تفکر افراد درباره علت‌های رویدادها و حوادث ریشه دارد. هر فرد برای نسبت دادن یک پدیده به علتی معین،

گرایش‌هایی خاص دارد که سبک تبیین نامیده می‌شود. طبق نظریه خوش‌بینی آموخته شده، خوش‌بینی دارای سه مؤلفه کلی تداوم، فراگیری و شخصی‌سازی است (سلیگمن، ۱۳۹۱: ۷۶)

مکس مور با طرح نظریه «خوش‌بینی پویا» می‌گوید: اگر کسی صرفاً معتقد باشد که همه چیز به خوبی پیش خواهد رفت و هیچ اقدام مؤثری انجام ندهد، خود را در یک خوش‌بینی احمقانه قراردادده است، برای اینکه خوش‌بینی قدرت غلبه بر محدودیت‌های زندگی را در اختیار ما قرار دهد، باید به طور درست واقعیت‌ها را بشناسیم نه اینکه از آن‌ها مخفی شویم.

وی خوش‌بینی پویا را این گونه تعریف می‌کند: «نگرش اختیاری، فعال و سازنده که با تمرکز بر روی امکانات و فرصت‌ها، شرایط موفقیت را فراهم می‌سازد.» از نظر وی خوش‌بینی پویا دارای دو مؤلفه کلی می‌باشد؛ تفسیر رویدادها به صورت مثبت و تحت تأثیر قرار دادن پیامدها به صورت مثبت.

شلی تیلر و جان‌اتان براون نیز در نظریه خوش‌بینی به عنوان خطای ادراکی مثبت معتقدند انسان‌ها به گونه‌ای سوگیرانه، خود را مثبت ارزیابی می‌و از منظری خوش‌بینانه به خود می‌نگرند. آن‌ها در بررسی‌های خود، به این نتیجه رسیده‌اند که انسان‌ها به سه شیوه، خود را به خلاف واقعیت، به شکلی مثبت‌تر می‌بینند:

۱. گاه خطای ادراکی خود افزایشی دارند؛ یعنی رفتارهای گذشته، ویژگی‌ها و صفت‌های شخصی و به طور کلی خودشان را رشدیافته می‌دانند.
۲. گاهی باور بزرگ‌نمایی دارند؛ یعنی به رویدادها و امور پیرامونی، حسی غیرواقع‌بینانه دارند و فکر می‌کنند می‌توانند از روی دادن امور ناخوشایند جلوگیری کنند و مانع بدتر شدن اوضاع شوند.
۳. به صورتی بی‌اساس، حسی خوش‌بینانه نسبت به آینده دارند (حسینی، ۱۳۹۳: ۲۸)

بنا بر تحقیقات انجام شده در منابع اسلامی از جمله پژوهش‌های آقای رمضانعلی حسینی و آقای نجیب‌الله نوری چنین بر می‌آید که خوش‌بینی در منابع اسلامی دارای سه مؤلفه توجه انتخابی (توجه مثبت)، تفسیر منطقی (تبیین مثبت) و انتظار مثبت می‌باشد (نوری، ۱۳۸۵: ۷)

با بررسی جزئیات و جمع‌آوری نظریه‌های فوق فردی خوش بین است که دارای ۴۳ مؤلفه باشد.<sup>۱</sup>

### ۳. خوش‌بینی نسبت به خداوند

آنچه در این مقاله مهم است، مسئله خوش‌بینی نسبت به خداوند است. استخراج مؤلفه‌های خوش‌بینی نسبت به خدا در این پژوهش به دو شیوه صورت گرفته است:

(أ) تحلیل مؤلفه‌های خوش‌بینی مطرح شده در روان‌شناسی

در این روش تقریباً معادل با هر یک از مؤلفه‌های خوش‌بینی نسبت به افراد، مؤلفه‌ای را نسبت به خداوند پیشنهاد داده‌ایم. یعنی جهان هستی، مخلوق خدا در نظر گرفته شده و همه اتفاقات زندگی، مقدر الهی فرض شده است. همچنین تمامی امور عالم هستی، واسطه‌ای برای انتقال فیض الهی و نعمت خداست و در نهایت به او منتهی می‌شود و عبارت توحید افعالی در کنار مؤلفه‌ها گویای این مفهوم است.

(ب) تحلیل صفات الهی

از مطالعه و تحلیل مباحث خداشناسی، خصوصاً صفات خداوند و مؤلفه خوش‌بینی به افراد برای تولید مؤلفه‌های خوش‌بینی به خداوند، استفاده نموده‌ایم. صفات خداوند به چهار مقوله اشاره دارند که با تحلیل هر مقوله، مؤلفه‌های خوش‌بینی به خدا از آن برداشت می‌شود.

۱. صفاتی که بیانگر این است که خداوند اسباب آنچه را برای رشد مادی و معنوی انسان‌ها لازم است، در اختیارش می‌گذارد و انسان می‌تواند از آن‌ها بهره برداری کند. صفات و مفاهیم رحمت و عطفوت (رحمان و رحیم)، بخشندگی و عطا (وهاب و کریم)، رزاقیت (رزاق) و قدردانی (شکور) در این مقوله جای می‌گیرند (برابادی و دیگران، ۱۳۹۰:

(۱۵)

زمانی که انسان به صفت قدردانی خدا پی ببرد یعنی هر عملی که تو انجام می‌دهی، از چشم قدردان خداوند پنهان نمی‌ماند خود بیانگر این است که نسبت به خدای شکور نمی‌توان پیش‌داوری منفی و شکایت و منفی‌گرایی داشت؛ وقتی انسان بداند رزق او

۱. ر.ک: جدول انتهای مقاله.

با واسطه یا بی‌واسطه بر عهده خداست، سپاسگزار خدا و اطرافیان (واسطه فیض خدا) می‌شود و به استفاده از واژه‌های مثبت که نشانه سپاس از خداست، تشویق می‌گردد. پس این صفات منجر به مؤلفه‌های خوش‌بینی به خدا می‌گردد.

صفات برطرف‌کننده موانع و آسیب‌های رشد: یک مجموعه از نام‌های نیکوی خداوند وسیله دفع هر مانعی است که مسیر رشد او را تهدید می‌کند. این مقوله به صفات و مفاهیم مراقبت و محافظت (حفیظ)، بخشودگی و عذرپذیری (غفور و عفو) اشاره می‌کند. «همان»

پشت پرده این صفات، داشتن نگرش گذرا به مشکلات و کوچک دیدن آن و تفسیر فاجعه‌آمیز نکردن آن می‌باشد. وقتی او مراقب و محافظ ماست پس افراد حامی و مثبت را سر راه ما قرار می‌دهد. وقتی او بخشنده و عذرپذیر است دیگر غم و اندوه بی‌مورد است؛ پس تمام موارد فوق که از توجه به صفات الهی به دست می‌آید، می‌تواند جزء مؤلفه‌های خوش‌بینی قرار گیرد.

صفات ناظر به کنترل و حسابرسی که انسان را متوجه مسئولیت‌پذیری خود در قبال امکاناتی که خداوند به صورت سلبی یا ایجابی در اختیارش گذاشته می‌نماید. صفات و مفاهیمی که به این مقوله دلالت می‌کنند، عبارت‌اند از حسابگری و حسابرسی (حسیب و حکیم)، تسلط (قیوم)، انتقام‌گیری (قهار)، کارآیی (عزیز و قوی) «همان»

با توجه به این امر که خداوند حسابگر و حسابرس است انسان آگاه می‌تواند احساسات و افکار خود را کنترل و متعادل نماید و با آن کنار بیاید و برای زندگی خود هدف تعیین می‌کند و مسئولیت اعمال خود را می‌پذیرد و به نتایج کارها بیشتر تمرکز دارد؛ با توجه به حسابگر بودن خداوند وقایع زندگی‌اش را پله ترقی و آزمایش محسوب می‌کند. این موارد، مؤلفه‌های خوش‌بینی به خداوند می‌باشد چون با به‌کارگیری آن‌ها باوری زیبا نسبت به خدا خواهیم داشت.

زمانی که خداوند همیشه در دسترس و جوابگوی بندگان خود می‌باشد گویای این است که او همیشه حضور دارد، به او اعتماد کنید، امیدتان فقط به او باشد و از او کمک بخواهید؛ به عبارت دیگر توجه به صفات او جزو مؤلفه‌های خوش‌بینی به خداوند می‌باشد.

#### ۴. صفات ناظر به استعانت و فریادرسی

انسان از نظر قرآن، موجودی ضعیف و نیازمند است که برای برطرف کردن مشکلات خود، به ذاتی قوی و بی‌نیاز، محتاج است (فاطر: ۱۵) این مقوله به صفات و مفاهیمی اشاره

دارد که خداوند پاسخگویی (مجیب) و یاری‌دادن انسان‌ها (خیر) را برای رسیدن به اهداف و رفع مشکلات تضمین می‌کند (همان)

۵. صفت خالقیت

آنچه مربوط به آفرینش، ایجاد و ساختار عمومی جهان است، مربوط به صفت خالقیت خدایی است که تمام جهان، امکانات، زیبایی‌ها، پدر، مادر و سلامتی و... را برای اشرف مخلوقاتش خلق کرده است و متعاقباً این همه زیبایی و کمال در جهان دلیلی است برای توجه به جهان هستی که در پس این توجه احساس خوب و عشق به خدا حاصل خواهد شد پس توجه به جهان، جزو مؤلفه‌های خوش‌بینی به خداوند قرار می‌گیرد. مؤلفه‌های خوش‌بینی به خداوند در جدولی ذکر خواهد شد.

#### ۴. پاسخ‌های مؤثر در ایجاد خوش‌بینی نسبت به خداوند در بحث عدل الهی

پاسخ‌های مربوط به عدل الهی در این نوشتار در موارد ذیل دسته‌بندی شده‌اند که به دلیل محدودیت از شرح تفصیلی آن خودداری شده است. این پاسخ‌ها عبارت‌اند از:

۱. عدمی تلقی کردن شر (ابن سینا، ۱۴۰۴ق: ۳۵۵)
۲. نسبی دانستن شر (صدرالمتألهین شیرازی، ۱۳۸۳، ج ۱: ۳۴۲)
۳. جبران (افلاطون، ۱۳۸۴، ج ۱: ۴۱)
۴. شرور و بهترین جهان ممکن (نظام احسن) (ملاهادی، سبزواری، ۱۳۹۲: ۱۰۴)
۵. تفکیک ناپذیری خیرات از شرور (خسروپناه، ۱۳۸۸: ۷۵)
۶. شرور ناشی از جزئی‌نگری (همان: ۱۵۱)
۷. شرور لازمه تعالی روح (نصری، ۱۳۸۶: ۱۰۱)
۸. فواید شرور (لاهیجی، بی‌تا: ۷۳)
۹. حل مسئله شرور از طریق برهان لمّی (حلی، ۱۳۸۸: ۹۳)
۱۰. شر ناشی از اختیار انسان (هیگ، ۱۳۹۱: ۹۳)
۱۱. شرور مقدمه خیرات (مصباح یزدی، ۱۳۸۳: ۱۹۸)
۱۲. تفاوت خیر خدا با خیر بشر (مصباح یزدی، ۱۳۶۶: ۱۹۸)
۱۳. شرور و شناخت خیرات (مطهری، ۱۳۵۷: ۱۸۵)

۱۴. ترجیح خیر کثیر بر شر قلیل (ملا صدرا، ۱۳۸۸، ج ۷: ۴۱۵)

۱۵. شر تنبیهی (پترسون و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۹۶)

۱۶. نظریه عدل الهی پویشی (همان: ۲۰۹-۲۰۷)

۱۷. هماهنگی نهایی (لاهیجی، بی تا: ۷۰)

۱۸. منشأ مستقل دانستن شر (حلی، ۱۳۸۸: ۹۳)

چنان که در مقدمه ذکر شد، ارزیابی پاسخ‌های کلامی در حوزه عدل الهی در این نوشتار بر میزان تأثیرپذیری مخاطب متمرکز شده است. به همین دلیل در این قسمت، پژوهشگر با مطالعه گفتگوی مصاحبه‌شونده‌ها درباره این موضوع، تبیین می‌کند که هر نمونه به چه پاسخی از مسئله عدل الهی اشاره دارد و این پاسخ‌ها تا چه اندازه از مؤلفه‌های خوش‌بینی بهره مند است.

در ادامه به دلیل محدودیت نوشتار از بیان تفصیلی مصاحبه‌خودداری شده و در تحلیل هر عبارت مصاحبه‌ها ذیل، مؤلفه‌های خوش‌بینی نسبت به خداوند به صورت اختصار و با عدد مشخص شده است که در پیوست اول به صورت گزاره‌ای بیان شده است.

#### ۴. ۱. تحلیل مصاحبه بیمار سکنه مغزی، ناظر بر پاسخ جبران

سخنان این فرد ناظر به پاسخ جبران است، زیرا در اوج این سختی‌ها و فشارها و نتیجه ندادن تلاش‌ها، تنها چیزی که شخص مورد نظر را آرام می‌کند و تحمل آن معضل را برایش آسان‌تر می‌کند، مسئله جبران شدن این رنج‌ها و پاداش اخروی آن است. وقتی او با این نگرش به مسائل و مصائب می‌نگرد، یعنی با آگاهی از اینکه خداوند به یاد اوست و اجر تمام این زجر کشیدن‌ها را چند برابر و مافوق تصور به او عطا خواهد نمود؛ با نگرشی مثبت به قضایا توجه می‌کند (مؤلفه ۶) وقتی به صفت جبار خدا می‌اندیشد، تفکر (مؤلفه ۱) و پیش‌داوری منفی (مؤلفه ۱۸) در مورد خداوند ندارد و به جنبه‌های سازنده مشکل و داشته‌ها و نعمت‌های قسمت‌های دیگر زندگی‌اش (مؤلفه ۱۷) واقف می‌شود و دیگر مثل قبل شکایت نمی‌کند (مؤلفه ۲) و به دنبال فرصت‌های سرشار دیگری که خدا در جهان قرار داده، می‌رود و خلاقانه (مؤلفه ۸) عمل می‌نماید و باز هم در روزها و زمان‌های نا امید کننده زندگی با یادآوری جباریت خداوند، افکار و احساسات بد را کنترل می‌کند (مؤلفه ۱۶) و در عین پذیرش بزرگی مشکل خود با امید به دست آوردن پاداشی عظیم‌تر (مؤلفه ۲۰) حضور خدا، و کمک او (مؤلفه ۴) را در زندگی احساس می‌کند و سعی



بر دور کردن غم و اندوه دارد(مؤلفه ۲۳). چه بسا با این نوع بینش به درجه‌ای از خوش‌بینی دست یابد که خود را در مقایسه با کسانی که این مشکل را ندارند، برنده حس می‌کند، چرا که آخرت خود را تأمین می‌داند و به خداوندی رحیم و صادق الوعد(مؤلفه ۲۲)، اعتماد و اطمینان دارد(مؤلفه ۳۰).

بنابر آنچه از این ارزیابی دست می‌دهد، پاسخ جبران توانسته است در این شخص با در بر داشتن ۱۲ مؤلفه خوش‌بینی به خداوند امتیاز قابل قبولی را به خود اختصاص می‌دهد.

#### ۲.۴. تحلیل مصاحبه مادری که فرزند اوتیسم دارد ناظر به پاسخ جبران و هماهنگی نهایی

با دقت به سخنان این فرد او به پاسخ بهترین جهان ممکن و پاسخ هماهنگی نهایی اشاره دارد بنابر این تحلیل هر پاسخ، جداگانه انجام می‌شود.

با در نظر گرفتن پاسخ بهترین جهان ممکن آنچه از روح این پاسخ بر می‌آید این است که انسان‌های آسیب‌دیده با مشکل‌های شبیه مصداق عینی یاد شده، باید به این موضوع بیشتر توجه کنند که واقعیت این دنیا همین است، با همین قوانین طبیعی و همین سنت‌ها و خداوند که خیر محض است و جز خوبی از او سر نمی‌زند این دنیا را با وجود همین سنت‌ها و شرور، بهترین نوع آفرینش آن می‌داند، چرا که ایجاد جهان مادی لازم‌آش وجود شرور است و صد البته که خوبی‌ها و خیرها و زیبایی‌هایش بیشتر می‌باشد. از آنجایی که علت مشکل کودک فوق مربوط به زمان انعقاد نطفه یا غذاهای مصرف شده در دوران بارداری و یا مربوط به شرایط حین زایمان و... می‌باشد، خود مادر معترف است که در این جهان هیچ معلولی بدون علت نیست. پس این اتفاق مقدر زندگی‌اش را واقع‌گرایانه می‌یابد و با آن کنار می‌آید(مؤلفه ۲۹) و عقلانی و منطقی عمل می‌کند(مؤلفه ۷) و با این نگرش افکار و احساسات منفی خود به خدا را در کنترل دارد(مؤلفه ۱۶) و دیگر تفسیر فاجعه‌آمیزی از آن مشکل مقدر نخواهد داشت(مؤلفه ۲۴) اما این پاسخ شاید چندان تأثیری بر تسکین آلام این مادر و تولید خوش‌بینی به خدا نداشته باشد. از آنچه ارزیابی نمودیم به دست می‌آید که این پاسخ با داشتن چهار مؤلفه در ایجاد حس خوش‌بینی بی‌تأثیر نخواهد بود.

با در نظر گرفتن پاسخ هماهنگی نهایی، این پاسخ یک اصل مهم در خوش بینی یعنی، انتظار آینده خوشایند داشتن را، در دل خود دارد که مصاحبه شونده در قسمتی از صحبت‌هایش به آن اشاره نموده است (شفای فرزندش و یا بهتر شدن او).

انتظار و امید، جزئی جدایی ناپذیر از ماهیت انسان است و بدون فرجام خوش، زندگی معنایی ندارد؛ امیدواری انسان را به تلاش و تکاپو وامی‌دارد و به او انگیزه می‌دهد و مایه بقا و رشد مادی و معنوی است.

دین اسلام به انسان‌ها توصیه می‌کند که در درجه اول فرج و بهبود اوضاع و سطح زندگی دنیوی را نه تنها برای خود، بلکه برای اطرافیان و همه جهانیان انتظار داشته باشند و در وهله بعدی در انتظار آینده‌ای باشد که در آن حقیقت، عدالت و معنویت مطلق حاکم شود. این انتظار مثبت، امیدواری را در پی دارد و انسانی که به خدا، زندگی و آینده خوش بین است به خالق خویش نظری خوش بینانه دارد و در همه امور و مشکلات امیدوار به خدا (مؤلفه ۲۵) است و می‌داند تلاش در این جهانی که مخلوق خداست، بدون ثمر باقی نمی‌ماند (مؤلفه ۲۰) و برای حل مشکلات و فرار از شکست‌ها، لحظه‌ای آرام نمی‌نشیند و پرنرزی‌تر و با انگیزه‌تر از قبل به زندگی ادامه می‌دهد (مؤلفه ۸) و از هرگونه شکایت (مؤلفه ۲) و پیش‌داوری نسبت به خدا (مؤلفه ۱۸) دوری می‌جوید؛ همچنین انتظار آینده‌ای روشن باعث خودسازی فرد می‌شود، چون او می‌داند تحول بزرگ و همه جانبه‌ای در آینده، رخ خواهد داد و این تحول نیازمند نیروی انسانی خودساخته، با تقوا، خدامحور و مظلوم‌نواز است که بتواند یکی از عاملان چنین اصلاحات گسترده‌ای شود (مؤلفه ۶) بنابراین پاسخ هماهنگی نهایی نیز شش شاخصه خوش بینی را دارا می‌باشد که در ایجاد حس خوش بینی به خداوند تأثیرگذار می‌باشد.

#### ۴.۲. تحلیل مصاحبه خانمی که پرستار مادرش است (ناظر به پاسخ تفکیک‌ناپذیری خیر از شر)

آنچه در سخنان این فرد موج می‌زند ذکر خیرات این شر است که اشاره به پاسخ تفکیک‌ناپذیری خیرات از شرور دارد.

این فرد اگر به این نگرش مثبت و خوش بینانه (مؤلفه ۶) که هر شری از جانب خدا با خیر همراه است، ایمان داشته باشد، قادر است با تفکرات منفی درباره خدا مقابله کرده (مؤلفه ۱) و از پیش‌داوری درباره او پرهیز می‌کند (مؤلفه ۱۸) و به جنبه‌های سازنده

و ثمربخشی که خدا در بیماری مادرش قرار داده (آموزش غیرمستقیم و عملی فداکاری به فرزندان و کسب احترام از جانب همسر و داشتن خودسازی پویا برای خود و خانواده‌اش و صلح رحمی که بین خواهران و برادران برای مراقبت از مادر حاصل می‌شود و...) توجه می‌نماید و دیگر از خدا شاکی نیست (مؤلفه ۲) با توجه به اینکه باید به امور زیادی رسیدگی کند، قدرت مدیریت زمان و ایجاد فرصت‌های جدید (استعدادهای خدادادی) در او رشد می‌کند (مؤلفه ۶) و به توانمندی‌های خود پی می‌برد (مؤلفه ۸) او قادر است با کشف این خیرات، حتی در لحظاتی که باز هم نا امید می‌شود، افکار و احساسات خود نسبت به خدا را کنترل کند (مؤلفه ۱۶) و بر داشته‌ها و نعمت‌های دیگری که (مؤلفه ۱۷) خیلی از مردم ندارند ولی خدا آن‌ها را به او داده، تمرکز نماید و سعی می‌کند از تفسیر فاجعه‌آمیز مشکل مقدر الهی، خودداری کرده (مؤلفه ۲۴) و از غم و اندوه دوری کند (مؤلفه ۳۳).

به نظر می‌آید این پاسخ از ۱۰ مؤلفه خوش‌بینی بهره‌مند است و پتانسیل ایجاد خوش‌بینی به خداوند را دارد.

#### ۳.۴. تحلیل مصاحبه خانمی که سرطان سینه دارد (ناظر به پاسخ شرور مقدمه خیرات)

با درنگ در سخنان فرد مبتلا، او به پاسخ شرور مقدمه خیرات اشاره دارد که شاخصه امید به آینده و موقتی بودن شر مشهود است، زیرا شر، مقدمه و در ابتداست و خیر به دنبال آن در آینده‌ای دور یا نزدیک می‌آید و شخص می‌تواند در کنار تحمل معضل، چشم‌اندازی خوب به آینده نیز داشته باشد.

پس از آنجایی که نوید و امیدواری به آینده در این پاسخ، چشمگیر است، می‌تواند برای مشکلات ذیل نیز بازگو شود؛ تحمل سختی‌های دوران بارداری و زایمان و تربیت فرزند به امید موفقیت او در آینده و نور چشم شدن برای پدر و مادر یا تحمل شرایط سخت تحصیل برای کسب مدارج عالی و یا تحمل دوران سربازی.

بنابراین انسان‌ها و از جمله شخص مصاحبه شونده در مواجهه با مشکلات مقدر فوق وقتی منتظر خیر و خوبی بعد از آن باشند، مسلماً توجه بیشتر به نتایج امور دارند تا به خود مشکل (مؤلفه ۲۰) و به آن سختی‌ها به عنوان درس و پله ترقی می‌نگرند (مؤلفه ۱۹) او هدف‌گزینی صحیح و امید به خدا دارند (مؤلفه ۲۵) و وقتی به روزهای خوشی که در

تقدیرشان رقم خواهد خورد، فکر می‌کنند چون واقف به موقتی بودن شر هستند (مؤلفه ۵) قدرت تحمل در آن‌ها بالا می‌رود و خلاقانه عمل می‌کنند (مؤلفه ۸) پس این پاسخ با داشتن شاخصه وجود خیر حتمی بعد از شر و کسب پنج مؤلفه می‌تواند در ایجاد حس خوش‌بینی به خداوند تأثیرگذار باشد.

#### ۴.۴. تحلیل مصاحبه خانمی که برادرش قاتل است (ناظر به پاسخ شر لازمه تعالی روح)

گفته‌ها و حالات این شخص به پاسخ شر لازمه تعالی روح، نزدیک است چون لحظات سخت در زندگی همه انسان‌ها وجود دارد؛ لحظاتی که بعد از همه زجر کشیدن‌ها و حرف شنیدن‌ها، با تمام وجود خدایی را در آغوش می‌گیری که عالم و رحیم و قادر و رزاق است (مؤلفه ۲۲) او مشکلات را می‌داند و مهربان است و راه را می‌گشاید و فقط اندکی صبر می‌طلبد. در این لحظات است که درهای باز و ثمربخش آن حادثه و یا روی دیگر سکه، رخ می‌نمایند؛ در این لحظات است که به گذرا بودن مشکل پی می‌برد (مؤلفه ۵) وقتی توسط شخصی، کلامی، زمانی و... مشکل حل می‌شود و تو ایمان می‌آوری که همیشه افراد مثبت و حمایتگر و واسطه فیض خدا وجود دارند (مؤلفه ۱۰) و آنجا است که قدردان و شاکر خدا و آنان می‌شود (مؤلفه ۱۲) و به گفته شخص فوق وقتی خوب فکر می‌کند، دیگر از خدا شاکی نیست (مؤلفه ۲) و از اینکه در مورد او پیش داوری‌ها (مؤلفه ۱۸) و افکار منفی (مؤلفه ۱) داشته، شرمنده می‌شود و به توانمندی‌هایی رسیده که هرگز فکرش را هم نمی‌کرده است (مؤلفه ۸) او اکنون در زندگی خود به درک و باوری بنیادی رسیده است (مؤلفه ۱۴) و با تحمل آن سختی‌ها راحت‌تر افکار و احساساتش نسبت به خدا و بندگان را کنترل می‌کند (مؤلفه ۱۶) او سعی می‌کند به حوادث مقدر نه فاجعه آمیز (مؤلفه ۲۴) بلکه پله ترقی روحی و مادی بنگرد (مؤلفه ۱۹) و امید به خدا (مؤلفه ۲۵) و اعتماد به او (مؤلفه ۳۰) و انسان‌ها (مؤلفه ۲۸) ظهور بیشتری پیدا کرده و به این قدرت رسیده است که اتفاقات زندگی را واقع‌گرایانه ببیند و با آن کنار بیاید (مؤلفه ۲۹) و از غم و اندوهی که ریشه امید به خدا را می‌خشکاند، دوری کند (مؤلفه ۲۳) وی به داشته‌ها و نعمت‌هایی مانند دوستان خوبی که خدا سر راهش قرار داد تا او را کمک کردند، توجه و افتخار می‌کند (مؤلفه ۱۷).

شاید یکی از دلایلی که مشکلات یا شرور تکرار می‌شوند این باشد که در تجربه اولین مشکلات این مؤلفه‌های خوش‌بینی به خدا حاصل نشود یا کم باشد؛ شاید هر مشکلی، خروجی‌هایی خاص از خوش‌بینی به خدا را داشته باشد اما هر یک از آن‌ها باعث می‌شوند که با سپری شدن روزها، در برابر شرور بعدی، خوش‌بینی به خدا را در خود بیشتر تقویت کنیم.

بنا بر تحلیلی که صورت گرفت پاسخ شرور باعث تعالی روح با دارا بودن ۱۸ مؤلفه خوش‌بینی از جایگاه خوبی در خوش‌بینی نسبت به خدا برخوردار می‌باشد.

#### ۵.۴. تحلیل مصاحبه مردی که محکوم به قصاص و مرگ است (ناظر به پاسخ فواید شرور)

تعاریف فرد مبتلا به پاسخ فواید شرور اشاره می‌کند. بنا بر گفته خود نمونه، فایده مهم این حادثه، شیعه شدن دوستش بود که برای هر دو تکامل و تعالی روحی در پی داشته و فواید دیگرش این است که از این پس این فرد از داشته‌ها و نعمت‌هایی که خدا به او داد (مؤلفه ۱۷) مثل آزادی، بودن در کنار خانواده و فرزندش لذت بیشتری می‌برد و از داشتن حیاتی دوباره، شکرگزار و قدردان خدا و خانواده‌اش است (مؤلفه ۱۲) در روزهای باقیمانده زندگی‌اش امید به خدا (مؤلفه ۲۵) و اعتماد به او (مؤلفه ۳۰) بیشتر جلوه داشته و با مشکل مقدر بزرگی که از سر گذرانده، مشکلات بعدی سر راهش برای او کوچک جلوه می‌کند (مؤلفه ۲۶) او اکنون بر توانمندی‌های وجودی‌اش مانند صبر، آگاه است (مؤلفه ۸) شاید اگر این حادثه اتفاق نمی‌افتاد، او مهارت واقع‌گرایی به تقدیری که خدا رقم زده (مؤلفه ۲۹) و کنترل احساسات و افکار منفی نسبت به خدا و بنده او را را کسب نمی‌کرد (مؤلفه ۱۶).

چرا که لحظات تنهایی و سکوت زندان فرصت تفکر (مؤلفه ۶) و تأمل را فراهم می‌کند. او در گذر این حادثه با افراد مثبت و حمایتگری (واسطه خدا) آشنا شده است (مؤلفه ۱۰) او اکنون با تمرکز بر حکمت‌ها و خوبی‌های حادثه سخت زندگی‌اش، دیگر عجولانه از مشکلات مقدر زندگی تفسیر و برداشت بد نمی‌کند (مؤلفه ۲۴) و از خدا شاکی نمی‌شود (مؤلفه ۲) و در مورد او پیش داوری (مؤلفه ۱۸) و فکر منفی (مؤلفه ۱) نمی‌کند و در بحران‌های گذرای زندگی (مؤلفه ۵) از خداوندی که رحیم و قادر مطلق است (مؤلفه ۲۲) انتظار کمک دارد (مؤلفه ۴).

بنابر سنجشی که صورت گرفت پاسخ فواید شرور با کسب ۱۷ مؤلفه امتیاز خوبی در ایجاد خوش‌بینی نسبت به خدا را دارا می‌باشد.

#### ۴.۶. تحلیل مصاحبه خانمی که صاحب فرزند نمی‌شود (ناظر به پاسخ تفاوت خیر خدا با خیر بشر)

سخنان این خانم به پاسخ خیر خدا با خیر بشر متفاوت است، اشاره می‌کند. زوجی که صاحب فرزند نمی‌شوند یا علتی دارد و برای رفع آن تلاش می‌کنند و نتیجه‌ای حاصل نمی‌شود یا از نظر پزشکان هیچ مشکلی برای باروری آنان نیست و باز آن‌ها نتیجه‌ای نمی‌گیرند که قبول مورد دوم سخت‌تر می‌باشد.

به نظر شما برای این دو گروه از انسان‌هایی که در اطرافمان زیاد می‌بینیم این پاسخ کارگشاست و ایجاد خوش‌بینی به خدا را در پی دارد؟! قطعاً قبول و باور این پاسخ سخت است، چرا که باز هم این سؤالات باقی می‌مانند که چرا آن‌ها؟ عدل خدا...؟ این پاسخ برای حل مسئله شر، پیش‌نیازی قوی از ایمان، باور، عشق و خدا پنداره‌ای صحیح را می‌طلبد، در غیر این صورت در ایجاد خوش‌بینی اثرگذاری خیلی کمی خواهد داشت.

به نظر می‌رسد با وجود پیش‌نیازهای ذکر شده شخص بتواند از پیش‌داوری در مورد خدا دست بردارد (مؤلفه ۱۸) چرا که خداوند را به عنوان عالم و قادر مطلق می‌شناسد (مؤلفه ۲۲) پس قبول می‌کند در پشت مشکلش خیراتی نهان است و با این آگاهی از تفسیر بد مشکل مقدر الهی دست بردارد (مؤلفه ۲۴) و افکار و احساسات منفی به خدا و بنده او، خود را کنترل نماید (مؤلفه ۱۶) لیکن پس از بررسی نمونه عینی فوق، او با وجود اعتقاد به خدا، همچنان عدم خوش‌بینی به خدا را خودآگاه یا ناخودآگاه، با شدت کم یا زیاد در زندگی احساس می‌کند. بنابراین پاسخ مذکور با داشتن چهار مؤلفه و پیش‌نیاز باور و ایمان قوی، محدود به مخاطبین خاص، برای ایجاد خوش‌بینی به خداوند می‌شود، اگر ما با نگرش مثبت به این نمونه بنگریم شاید خدا می‌خواهد که آن‌ها را با چنین شری، وارد گروه بندگان خاص خود نماید.

#### ۴.۷. تحلیل مصاحبه آقای که بر اثر جنگ مجبور به مهاجرت شد (ناظر به پاسخ ترجیح خیر کثیر بر شر قلیل و پاسخ حل مسئله شر از طریق برهان لمّی)

سخنان این شخص اشاره به دو پاسخ ترجیح خیر کثیر بر شر قلیل و پاسخ حل مسئله شر از طریق برهان لمّی دارد، لذا ابتدا به تحلیل محتوا بر اساس پاسخ ترجیح خیر کثیر بر شر قلیل می‌پردازیم. این نمونه که در اثر شرایط سخت زندگی و یا جنگ مجبور به ترک خانه، همشهری‌ها یا هموطنان و... می‌شود و رنج غربت، تنهایی و بعضی تحقیرشدن‌ها به خاطر متفاوت بودن با افراد میزبان را به جان می‌خرد. به دلیل خبر بزرگ‌تری می‌باشد که شیعیه ماندن فرزندان است، پس او با این نگرش توانسته با افکار منفی (مؤلفه ۱) مبارزه کند و از پیش داوری (مؤلفه ۱۸) و شکایت از خدا (مؤلفه ۲) دست بردارد و دور از برداشت‌های فاجعه‌آمیز نسبت به این تقدیر خداوند (مؤلفه ۲۳) اتفاقات مقدر زندگی را واقع‌گرایانه تفسیر نموده و با آن کنار بیاید که اگر بتواند با این سختی‌ها کنار بیاید و مسئله را برای خود حل کند (مؤلفه ۲۹) می‌تواند با امید به خدا و تلاش آینده روشن‌تر بسازد (مؤلفه ۲۴) چه بسا این حادثه برای او، نقطه آغازی دوباره باشد تا با پیدا کردن فرصت‌هایی که خدا در همه جا قرار داده موفقیت‌های بیشتر کسب کند (مؤلفه ۲۷) بنابراین پاسخ ترجیح خیر کثیر بر شر قلیل هم با داشتن هفت مؤلفه خوش‌بینی توانایی ایجاد خوش‌بینی به خدا را دارد.

به تحلیل محتوا بر اساس حل مسئله شر از طریق برهان لمّی می‌پردازیم. از آنجایی که این فرد خوش‌بینی خود به خدا را در بی‌نیازی خدا از ایجاد جنگ می‌دانست این نگرش او به مشکلش، اشاره به محتوای پاسخ حل مسئله شر از طریق برهان لمّی دارد که می‌گوید از آنجا که انگیزه افعال قبیح و ظلم، یا احتیاج است و یا جهل و خداوند غنی مطلق و قادر و عالم مطلق است، پس انگیزه و داعی ظلم در او وجود ندارد، پس او مسبب شرور نیست، لذا با شناخت خدا و صفات او، می‌توان به حل مسئله شر رسید. اگر انسان‌ها به دنبال شناخت خدا بروند و خدا پندارهایی را که به دلیل شرایط زندگی، سخنان والدین، مریبان و اطرافیان، در ذهن دارند با خدا پنداره‌ای علمی و صحیح تغییر دهند، صددرصد باورهای مثبتی که از این شناخت مثبت و درست ایجاد می‌شود، ثمرات و برکات بسیار زیادی در ایجاد یک زندگی (زندگی توحیدی) و ایجاد یک فرد مثبت اندیش به همراه دارد که حاصل آن همان خوش‌بینی به خداوند متعال خواهد بود.

بنابراین شخص معترض و مبتلا در رویارویی با مشکلات مقدر، دست از پیش‌داوری در مورد خدا (مؤلفه ۱۸) و شکایت از او (مؤلفه ۲) برمی‌دارد و با اعتماد به خدا (مؤلفه ۳۰) در زندگی و کمک خواستن از او (مؤلفه ۴) منتظر آینده ای خوشایند خواهد شد (مؤلفه ۲۵).

به نظر می‌رسد این پاسخ با توجه به داشتن شاخصه شناخت خدا پنج مورد از مؤلفه‌های خوش‌بینی را دارا می‌باشد.

#### ۴. ۸. تحلیل مصاحبه مادری که فرزند معتاد دارد (ناظر به پاسخ شر تنبیهی)

سخنان و محتوای کلام این شخص به پاسخ شر تنبیهی اشاره دارد، ولی باید دقت کرد که گاهی عوام مردم پرونده بعضی شرور حاصله برای اطرافیانسان مانند رفتن آبرو، سخت جان دادن و... را با زدن مهر شر تنبیهی بر آن، مختومه اعلام می‌کنند و گاهاً وسیله سرزنش و نکوهش افراد مبتلا قرار می‌دهند، در صورتی که این طور نیست. خداوند حکیم شرها را در قالب‌های مختلف در زندگی انسان‌ها برای رسیدن به مقام بندگی قرار می‌دهد، پس انسان‌ها حق ندارند از شروری که در زندگی سایرین رخ می‌دهد، برداشت تنبیهی کنند.

لیکن با توجه به نظر مصاحبه شونده که اذعان به این دارد که خدا این گرفتاری را به دلیل اعمال خودش سر راهش قرار داده است، این مطالب اشاره به پاسخ شر تنبیهی دارد. پس اگر با این نگرش، به گذشته برگردد و رفتارهای خود را واکاوی کند و به نوعی خود را علت شر بیابد (مؤلفه ۳) مسئولیت عدم تربیت صحیح نعمت خدا را، هم می‌پذیرد (مؤلفه ۹) و دیگر از پیش‌داوری (مؤلفه ۱۸)، شکایت (مؤلفه ۲) و افکار منفی (مؤلفه ۱) نسبت به خدا می‌کاهد و از خدا کمک می‌خواهد (مؤلفه ۴) تا در جبران این اشتباه او را یاری نماید. پاسخ شر تنبیهی هم با در بر داشتن شش مؤلفه در ایجاد خوش‌بینی به خدا بی‌تأثیر نیست.

#### ۴. ۱۰. تحلیل مصاحبه خانمی که بر اثر دیابت فلج شد، ناظر به پاسخ شر ناشی از اختیار

گفته‌های این نمونه ناظر به پاسخ شر ناشی از اختیار انسان می‌باشد که نکته اساسی و محوری این پاسخ داشتن اختیار و قدرت تصمیم انسان است، که منجر به شرور می‌شود.



مانند بیماری‌هایی که خیلی شایع شده‌اند؛ سرطان‌ها، سکته‌ها و... که بر اثر استفاده از فست فودها، روغن‌های ناسالم، خواب بی‌موقع، ورزش نکردن و... به وجود می‌آیند. در صورتی که انسان مختار است و می‌تواند با رعایت برنامه‌های بهداشتی، سلامتی را که والاترین نعمت خداست حفظ نماید؛ و یا مشکل طلاق که ممکن است ریشه در انتخاب نامناسب اولیه و یا فسادهای اخلاقی زوجین که الان از آن به خیانت همسران یاد می‌شود و متأسفانه آمار رو به رشدی دارد داشته باشد. حال اینکه هیچ یک از زوجین مجبور به انتخاب غلط و یا ارتکاب اعمال زشت اخلاقی نبوده‌اند و اگر در انتخاب خود، عجله نمی‌کردند و گزینه صحیح و راه درست را در پیش می‌گرفتند به این عاقبت دچار نمی‌شدند و یا خیلی مثال‌های دیگر مثل ورشکستگی در کار، دختران فراری، زندانی‌ها و... که اگر انسان از قدرت اختیار خود به درستی و عاقلانه استفاده می‌کرد، به این حوادث و شرور ختم نمی‌شد.

به نظر می‌رسد شخص مصاحبه شونده خود را مسئول اصلی شر حاصله می‌داند، اگرچه که در ابتدا احساس بدی نسبت به خود و خدا پیدا می‌کند، اما با گذشت زمان و تأمل بیشتر به این مهم پی می‌برند که شکایت از خدا (مؤلفه ۲) و فکر منفی (مؤلفه ۱) و پیش دآوری (مؤلفه ۱۸) در مورد او دور از انصاف است، چرا که خود را عامل اصلی حادثه می‌یابد؛ پس باید با امید به خدا (مؤلفه ۲۵) و تلاش با این واقعیت گذرای مقدر (مؤلفه ۱) کنار بیاید (مؤلفه ۲۹) و با پذیرفتن مسئولیت (عدم استفاده صحیح از نعمت خدا) (مؤلفه ۹) این رویداد، از خدا کمک می‌خواهد (مؤلفه ۴) و با نگرشی مثبت به ساختن آینده مقدر بهتر تلاش کند (مؤلفه ۶) چه بسا این تقدیر الهی خود عامل موفقیت‌های آینده شود، چنان که در برنامه مستندی شخصی بر اثر مصرف زیاد فست فود دچار سرطان شده بود؛ او سلامتی خود را پس از گذراندن دوره درمان، سلامتی خود را به دست آورد و بعد از آن تصمیم گرفت به تولید غذاهای سالم و ارگانیک بپردازد و هم اکنون چهار کارخانه در اصفهان با پرسنل فعال تحت نظر اوست، پس آن شر زمینه‌ای برای موفقیت او و ایجاد اشتغال اطرافیان و همشهری‌هایش شد. پاسخ شر ناشی از اختیار انسان نیز ۹ مؤلفه خوش‌بینی به خدا را دربردارد.

#### ۴. ۱۱. تحلیل مصاحبه خانمی که درگیر زلزله شد (ناظر به پاسخ نسبی بودن شر و جزئی نگری)

از سخنان این فرد به نظر می‌رسد که به دو پاسخ نسبی بودن شرور و پاسخ جزئی نگری اشاره دارد. بنابراین ابتدا گفته‌های فرد را با پاسخ نسبی بودن شرور بررسی می‌کنیم. او با نگاهی کلی نه جزئی، مشکل را بررسی کرده و به رابطه مشکل با خود و سایر هستی پی برده (مؤلفه ۲۱) این توانایی در او ایجاد شده که با تفکرات منفی‌اش نسبت به خداوند، مبارزه کند (مؤلفه ۱) و زلزله را هم مثل سایر قوانین و سنت‌های حاکم بر طبیعت در نظر بگیرد و اجازه ندهد افکار منفی ناشی از حادثه کنترل عقل و احساسات او را در دست بگیرد (مؤلفه ۱۶) و با آگاهی از اینکه شر نسبی است (یعنی اگر زلزله از نگاه او شر محسوب می‌شود ولی وجودش در جهان هستی مثمر ثمر است) دیگر آن را فاجعه آمیز تفسیر نکند (مؤلفه ۲۴) و با پیش‌داوری نکردن در مورد خداوند (مؤلفه ۱۸) حکمت خدا را بپذیرد (مؤلفه ۲۲) و با امید به خداوند (مؤلفه ۲۵) و کمک خواستن آن از او (مؤلفه ۴) در برابر مشکلش قد راست کند، ولی همچنان عدالت خدا در ذهن این شخص دچار چالش است.

پس این پاسخ کلامی با داشتن هشت مؤلفه خوش‌بینی، می‌تواند منشأ رشد خوش‌بینی و فکر مثبت نسبت به خداوند باشد، البته این پاسخ ممکن است در مورد بحران‌های بسیار شدید پاسخ مناسبی نباشد، زیرا ممکن است فرد معترض همچنان بر منفعت از دست رفته خود تأکید داشته باشد و این سؤال را که چرا من باید مشمول این قانون نسبی شوم، مرتباً تکرار کند که در چنین شرایطی این پاسخ نمی‌تواند مکفی باشد.

تحلیل این رویداد با توجه به پاسخ جزئی‌نگری عبارت است از اینکه عطف به نگرش محدود و جزئی‌نگر انسان‌ها، ملاک خیر و شر را نیز بر پایه منافع و مضار زودگذر خود که لازمه‌اش انحصار طلبی و انسان‌مداری است، تفسیر می‌کنند و هر چه که به منافع انسان کوچک‌ترین صدمه‌ای وارد کند، شر است. حوادثی که مایملک انسانی را نابود می‌کند (سیل، زلزله و...) از نگاه یک انسان جزئی‌نگر شر تلقی می‌شود، لکن در مواجهه انسان با این رویدادها، اگر منظر جدیدی از حادثه برای او ارائه شود و به تحلیل و تفسیر آن حادثه به عنوان جزئی از عالم طبیعت بپردازد، چه بسا همین شر، خود معلول یک رشته خیرهای بی‌شمار خواهد بود؛ لذا این فرد با یک دید کلی‌نگر به شرور در تحلیل

حوادث ناگوار، آن را منسوب به خدا (برای آزمایش) یافته و فقط خود را مقصر نمی‌داند، بلکه آن را تقدیر الهی می‌داند (مؤلفه ۳) و دچار افسردگی نشده و با نگاه موقتی به مشکلات دنیا (مؤلفه ۵)، دست از تفسیر فاجعه‌آمیز (مؤلفه ۲۴) و غم و اندوه ناشی از آن برداشته (مؤلفه ۲۳) و با تفسیر مثبت آن، جهان را سرشار از فرصت‌های خدایی می‌بیند (مؤلفه ۶) و با واقعیت‌های زندگی کنار آمده (مؤلفه ۲۹) واز پیش داوری در مورد خدا (مؤلفه ۱۸) و شکایت کردن از او خودداری کرده است (مؤلفه ۲) این افکار مثبت او را در رسیدن به خداپنداره‌ای مثبت یاری رسانده و در سایه‌سار این تفکر امید به آینده مقدر بهتر (مؤلفه ۲۵) در او زنده شده است. پس با این نگاه مثبت و خوش بینانه‌ای که ناشی از کلی‌نگری است، شر بودن حادثه در نظر فرد رنگ می‌بازد و خوش‌بینی به خدا با نه مؤلفه پررنگ تر می‌شود.

## ۵. پاسخ‌های غیر موثر در ایجاد خوش‌بینی نسبت به خداوند در بحث عدل الهی

۱. سه پاسخ عدمی تلقی کردن شر، شر باعث شناخت خیرات و نظریه عدل الهی پوشی در ایجاد خوش‌بینی به خداوند کم تأثیر یا بدون تأثیر می‌باشد.

۲. در پاسخ شرور باعث شناخت خیرات به نظر می‌رسد این پاسخ در زمان مصیبت‌ها و شکست‌ها و... قدرت و توانایی ایجاد خوش‌بینی به خداوند را ندارد، چرا که با طرح این پاسخ اعتراض به عدل الهی همچنان باقی می‌ماند. مثلاً چرا شخص زشت من باشم؟ و... شاید در شرور اخلاقی، وجود انسان‌های ظالم و وجود رذایل اخلاقی در اشخاص، از آنجایی که منجر به برجسته‌تر شدن افراد زاهد و شناخته شدن فضایل اخلاقی می‌گردد، قابل قبول باشد و به نظر می‌رسد این پاسخ مؤلفه‌ای از خوش‌بینی را دربر نمی‌گیرد.

پاسخ عدمی تلقی کردن شر نیز توسط مخالفان به دو دلیل رد می‌شود:

۱. عدمی بودن شرور هیچ نقشی مؤثری در حل معضل شرور ندارد و بیشتر بازی با واژه‌ها است.

۲. از سویی فیلسوفان مسلمان بعضی از پدیده‌هایی را که شر عدمی می‌پندارند، عدمی نیستند و وجودی‌اند.

همچنین در آیات قرآن آشکارا شرور را متعلق مستقیم خلق الهی معرفی می‌کند و این نشان می‌دهد که اولاً به خلاف سخن آنان، شرور نه مجعول بالتبع و بالعرض خدا

بلکه مجعول بالذات او هستند، ثانیاً از همین امر برمی‌آید که برخی شرور بر اساس آموزه‌های وحیانی، اموری وجودی‌اند نه عدمی؛ امور عدمی متعلق خلق و جعل قرار نمی‌گیرد.

مثلاً در آیه اول سوره مبارکه انعام می‌فرماید: (جعل الظلمات و النور) ﴿ و همین طور آیه دوم سوره ملک (خلق الموت و الحیاه) ﴿ و نیز بر این آیه دوم سوره فلق (قل أعوذ بربّ الفلق، من شرّ ما خلق) ﴿.

علاوه بر این یک مصداق نقضی وجود دارد که بنا بر معرفت وجدانی و علم حضوری ما به حالت نفسانی نشان می‌دهد که در میان شرور بالذات دست کم یک نمونه وجود دارد که عمومیت نظریه عدمی بودن شر را نقض می‌کند و این نمونه درد یا «الم» است، زیرا اول اینکه ما هنگامی که درد می‌کشیم به علم وجدانی و با تمام وجود و ادراک خود، نه مانند امری عدمی بلکه به صورت یک موجود ایجابی و محصلّ وجدان می‌کنیم، و دوم اینکه الم مثل خشم و محبت در ردیف اعراض و کیفیات نفسانی است که پدیده‌های وجودی‌اند (افضلی، ۱۳۹۰: ۴۶)

از نظر نویسندگان این پاسخ فارغ از صحت یا عدم صحت نقدها برای کسی که در اوج بحران قرار دارد، پاسخی آرامش‌بخش نخواهد بود، لذا از این منظر پاسخ خوب و مناسبی نخواهد بود.

همچنین در نظریه عدل الهی پویشی نکته محوری و مهم این نظریه اصل خلاقیت می‌باشد؛ یعنی همه هستی‌های بالفعل از جمله انسان ذاتاً از خلاقیت یا قدرت خلاقانه خود تعیین بخشی برخوردارند که به واسطه آن تصمیم می‌گیرند مسیر خیر یا شر را پیش بگیرند و از سویی خیرخواهی خداوند باعث می‌شود اهداف اولیه‌ای را که ماهیتاً خیر هستند فرا روی آن‌ها بگذارد و این انسان‌ها هستند که بر اساس خلاقیت ذاتی خود تصمیم می‌گیرند که این اهداف را محقق سازند یا نه؛ که اگر محقق شود منجر به خیر و اگر محقق نشود حاصل آن شر می‌شود، پس به نظر گریفین انسان خود مسئول شرور است و خداوند آن‌ها را مجبور نکرده، چرا که از دیدگاه او خداوند مانند دیگر موجودات مشمول نظام متافیزیکی ضروری حاکم بر عالم است نه مبدأ خلاقیت است و حتی مساوی با آن مبدأ بلکه خداوند ذاتاً قادر بر غلبه بر شرور نیست (افضلی، ۱۳۹۰: ۴۶)

این دیدگاه فاقد مقبولیت است، چرا که صفات الهی را به درستی تبیین و تصور نکرده و قدرت قاهرانه خدا را که مورد اعتقاد عموم پیروان ادیان توحیدی است، انکار نموده است؛ پس نمی‌توان درباره کاربرد مفید آن سخن گفت. به عبارت دیگری ایجاد خوش‌بینی نسبت به خداوند به بهای زیر سؤال رفتن قدرت خداوند، عاقلانه نیست، چرا که ما موظفیم با ارائه تصویر صحیح و کامل از خداوندی که تمامی صفات کمالی در آن مطرح است، تصویر ذهنی مثبتی را در افراد ایجاد کنیم.

### نتیجه

یک متکلم به عنوان دین تحقیقی مسئول زدودن هرگونه باور و فکر منفی نسبت به خداوند و ارائه خدانداره‌ای صحیح به مردم می‌باشد؛ او وظیفه دارد در ایجاد باور مثبت و خوش‌بینی نسبت به خداوند تلاش نماید، از این‌رو پژوهش حاضر با هدف بررسی ظرفیت‌های علم کلام در ایجاد خوش‌بینی به خداوند و با تمرکز بر این مسئله که شرور در وهله اول با حس و عاطفه انسان‌ها درگیر می‌شود و از آن ناحیه به گونه‌ای قوی و مؤثر خدا را که وجودی عالم، قادر و خیر محض است، زیر سؤال می‌برد و چه بسا به انکار او نیز منتهی شود، صورت گرفته است.

با بررسی پاسخ‌های متکلمین و استخراج مؤلفه‌های خوش‌بینی به خداوند به این نتایج رسیدیم:

۱. در میان ۱۸ پاسخ، پاسخ‌های شر لازم‌ه تعالی روح، فواید شرور و شر ناشی از اختیار به ترتیب ۱۸، ۱۷ و ۹ مؤلفه خوش‌بینی را دارا می‌باشند.
  ۲. از میان مؤلفه‌های خوش‌بینی به خداوند، مؤلفه عدم پیش‌داوری منفی در مورد خدا (در ۱۵ پاسخ) و مؤلفه عدم شکایت از خداوند (در ۱۳ پاسخ) و مؤلفه واقع‌گرایی و هدف‌گزینی و امید به خدا (در ۱۱ پاسخ) جزو مؤلفه‌های پر کاربرد بوده است. همچنین به ترتیب مؤلفه‌های عدم منفی‌گرایی به خدا، نگاه مثبت و فرصت‌ساز، کنترل افکار و احساسات و عدم تفسیر فاجعه‌آمیز رتبه‌های بعدی را دارند.
- بنابراین بهتر است در امر تبلیغ و یا تحقیق در زمینه مسئله شر، عدل الهی، خوش‌بینی به خدا و معرفی خدا استفاده از مؤلفه‌های ذکرشده‌ای که شاخصه‌های بیشتری از خوش‌بینی به خدا را دارا هستند را در اولویت قرار دهیم.

لازم به ذکر است که در تمامی تحلیل‌های فوق همه نمونه‌ها در لحظه ابتلا به گرفتاری احساس خوبی نسبت به خدا نداشتند و غالباً آن حس خوب با گذشت زمان و توجه و باز بینی رویداد برایشان حاصل شده بود. همان طور که در احادیث فراوانی به صبر بر مصیبت توصیه شده است. این نتیجه از بالا بودن درصد استفاده سه مؤلفه عدم شکایت از خدا، عدم منفی‌نگری به خدا و عدم پیش داوری نسبت به خدا بعد از گذر زمان، در پاسخ‌ها نیز مشخص است.

نکته دیگر اینکه با توجه به متون کلامی و مصاحبه‌ها از پاسخ جبران می‌توان در همه شرور برای ایجاد خوش‌بینی به خداوند، استفاده کرد و به نظر می‌رسد این پاسخ تنها پاسخ برای کسی است که هیچ نقشی در ایجاد شر نداشته و مولد خوش‌بینی به خدا، در فرد مبتلا باشد.

دو پاسخ نسبی بودن شرور و جزئی نگری می‌تواند از پاسخ‌های اختصاصی به حوادث و شرور طبیعی در ایجاد خوش‌بینی به خدا قرار گیرد.

سایر پاسخ‌هایی که به مسئله شر داده شده می‌تواند با رعایت این شرایط

- هر پاسخ متناسب با فرد مبتلا؛

- نوع حادثه؛

- روحیات اشخاص؛

- سطح علمی آنان؛

و موقعیت شخص گوینده، میزان خوش‌بینی به خدا را در مصیبت دیدگان بالا ببرد.

پیوست (۱)

مؤلفه‌های خوش‌بینی نسبت به خداوند

در متن این مقاله در بخش مصاحبه‌ها، مؤلفه‌های خوش‌بینی به خداوند را به اختصار با اعدادی که در این قسمت ذکر شده است آورده‌ایم.

۱. در مشکلات، از خداوند شکایت نمی‌کند.
۲. در تحلیل رویدادهای زندگی آن را منسوب به خدا یا خود یا دیگران می‌بیند.
۳. در بحران زندگی از خداوند انتظار کمک دارد (آل عمران: ۸۸؛ هود: ۸۸؛

انفال: ۴۹)

۴. نگاه گذرا و موقتی به خوشی‌ها و ناخوشی‌های مقدر شده در زندگی دارد(انشراح: ۵و۴)
۵. محدودیت‌ها و شکست‌های مقدر شده را خوشبینانه تفسیر می‌کند و جهان را سرشار از فرصت می‌بیند(احزاب: ۱۰)
۶. در مواجهه با مشکلات مقدر شده عقلانی و منطقی عمل می‌کند و اجازه نمی‌دهد ترس‌ها و تمایلات او را هدایت کند(بقره: ۱۱۱)
۷. توانمندی‌ها و استعداد‌های خدادادی خود را می‌شناسد و همیشه خلاق و فعال عمل می‌کند(فتح: ۱۲)
۸. با پذیرفتن مسئولیت کارهایش، خود را عامل ایجاد شرایط موفقیت می‌داند(حجرات: ۱۵)
۹. حمایت افراد حامی را از جانب خدا می‌بیند.
۱۰. از عبارت و واژه‌های مثبتی که مولد نگرش مثبت به خدا هستند استفاده می‌کند(بقره: ۲۱)
۱۱. همیشه شکرگزار و قدردان خدا و اطرافیان می‌باشد.
۱۲. هیجان‌های خود را می‌شناسند و می‌پذیرد و در مقابل مشکلات مقدر شده ناسپاسی نمی‌کند
۱۳. ایمان و عقیده و درک بنیادین از هستی خویش دارد و به اصول عملی هدایت‌کننده‌ای پایبند است.
۱۴. حفظ رفتارهای مثبت و نگرش مثبت نسبت به خدا و بندگان او تا آن‌ها را تبدیل به عادت کند.
۱۵. در زمان بروز مشکلات مقدر شده، افکار و احساسات خود را کنترل می‌کند و سعی در تعدیل آن‌ها دارد.
۱۶. داشته‌ها و نعمت‌های خدا را بیشتر می‌بیند و از آن‌ها لذت می‌برد.
۱۷. از پیش داوری در مورد خدا پرهیز می‌کند.
۱۸. به حضور خدا در زندگی توجه دارد. سختی‌های زندگی را آزمایش الهی و درس و پله ترقی می‌داند(عنکبوت: ۲)

۱۹. به نتایج کارها و امور مقدر شده بیشتر توجه می‌کند تا مشکلات آن (احزاب: ۱۰)

(۱۰)

۲۰. به ویژگی‌های جهان مخلوق الهی توجه می‌کند.

۲۱. به ویژگی‌ها و صفات خداوند توجه دارد.

۲۲. از غم و اندوه در مواجهه با مشکلات مقدر شده دوری می‌کند (بقره: ۶۲)

۲۳. از تفسیر خطای شناختی فاجعه آمیز در مواجهه با مشکلات مقدر شده دوری می‌کند.

۲۴. با هدف گزینی صحیح و امید به خدا، بر تلاش خود افزوده و منتظر

رویدادهای خوشایند است (ق: ۱۶؛ احزاب: ۱۰)

۲۵. مشکلات مقدر شده را کوچک و آسان می‌بیند.

۲۶. به موفقیت‌ها به عنوان نعمت خدا توجه می‌کند (لقمان: ۹)

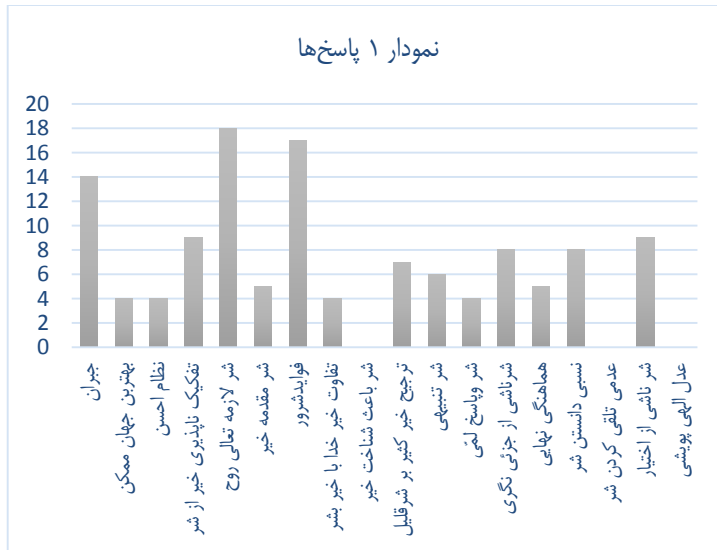
۲۷. به دیگران به عنوان واسطه خداوند اعتماد می‌کند (نور: ۱۲)

۲۸. اتفاقات زندگی دنیا را واقع‌گرایانه تفسیر می‌کند و با واقعیت کنار می‌آید.

۲۹. به خدا اعتماد می‌کند (آل عمران: ۱۵۹)

۳۰. به خدا اعتماد می‌کند (آل عمران: ۱۵۹)

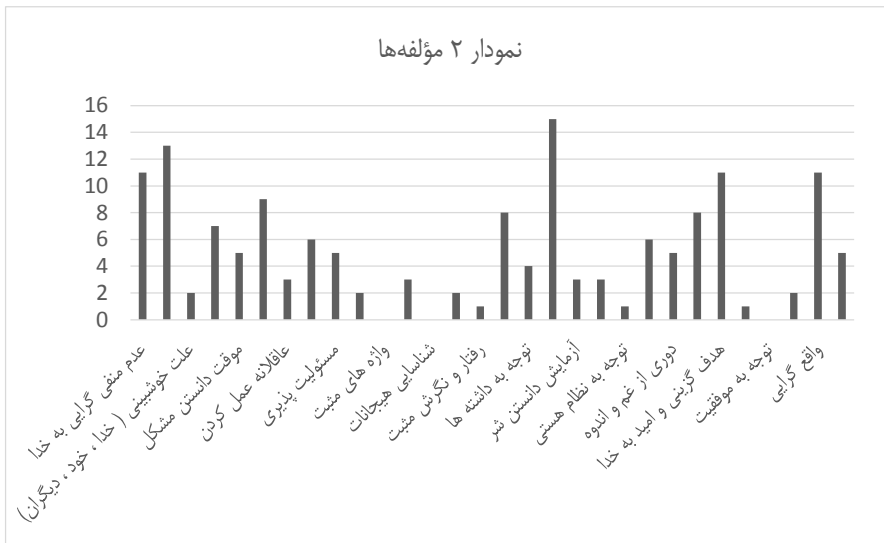
پیوست (۲) نمودار پاسخ‌ها





از جدول فوق چنین بر می‌آید که در بین پاسخ‌ها، پاسخ شر، لازمه تعالی روح، بالاترین پتانسیل خوش‌بینی به خدا را در بر داشته و به ترتیب پاسخ‌های فواید شرور و شر ناشی از اختیار رتبه‌های بالای بعدی را به خود اختصاص داده‌اند و این نتیجه نشان می‌دهد استفاده از سه پاسخ فوق در زمان مواجهه با مصیبت‌ها و رویدادها تأثیر گذاری بیشتری در آرامش افراد و ایجاد خوش‌بینی به خداوند خواهد داشت.

پیوست (۳) نمودار مؤلفه‌ها



در جدول فوق مؤلفه عدم پیش‌داوری منفی در مورد خدا کاربردی ترین مؤلفه بوده است و بعد از آن به ترتیب مؤلفه‌های واقع‌گرایی، عدم شکایت از خدا، هدف‌گزینی و امید به خدا، عدم منفی‌گرایی، نگاه مثبت و فرصت‌ساز، کنترل افکار و احساسات و عدم تفسیر فاجعه‌آمیز امتیاز خوبی داشته‌اند، پس پاسخ‌های متکلمین در ایجاد خوش‌بینی به خدا حاکی از این است که گام اول در مواجهه با شرور پیش‌داوری نکردن منفی در مورد خداست که به دنبال این امر واقع‌گرایی، شکایت نکردن، هدف‌گزینی، فرصت‌سازی و عدم تفسیر فاجعه‌آمیز و... به ثمر خواهد رسید.

## منابع و مأخذ:

## قرآن کریم

- افلاطون (۱۳۸۴)، دوره آثار، ج ۱، ترجمه محمدحسن لطفی و رضا کاویانی، تهران: نشر خوارزمی.
- افضل‌ی، علی (۱۳۹۱)، «نقد نظریه عدمی بودن شر»، فلسفه دین، س، ش ۱۰.
- برآبادی، حسین احمد و همکاران (۱۳۹۰)، الگوی مفهومی تصور از خدا بر اساس اسماء حسنی، فصلنامه علمی و پژوهشی روان‌شناسی و دین، س ۸، ش ۳.
- حلّی، جمال‌الدین (۱۳۸۸)، کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، ج ۱، ترجمه علی شیروانی، تهران: دارالعلم.
- حسنی، رمضان‌علی (۱۳۹۴)، خوش‌بینی و امنیت روانی، نشر مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۸۸)، مسائل جدید کلامی فلسفه دین، قم: جامعه المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم العالمیه.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۴)، مدخل مسائل جدید در علم کلام، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- صلصالی، مهوش و دیگران (۱۳۸۲)، روش‌های تحقیق کیفی، نشر و تبلیغ بشری: تحفه.
- صدر المتأهلین، محمد بن ابراهیم (۱۳۸۳)، اسفار اربعه، ج ۱ و ۷، ترجمه محمد خواجوی، تهران: انتشارات موسی.
- لاهیجی، عبدالرزاق (بی‌تا)، سرمایه ایمان، تهران: الزهراء علیها السلام.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۶)، آموزش فلسفه، ج ۲، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۶۶)، آموزش عقاید، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۵)، عدل الهی، تهران: انتشارات اسلامی.

– نوری، نجیب‌الله (۱۳۸۵)، الگویی نوین از مؤلفه‌های خوش‌بینی از منظر نهج البلاغه، معرفت، س ۱۷، ش ۱۳۵.

– سلیگمن، مارتین و همکاران (۱۳۹۱)، خوش‌بینی آموخته شده، ترجمه فروزنده داورپناه، تهران: رشد.

– هولستی.ال.آر (۱۳۷۴)، تحلیل محتوا در علوم اجتماعی، ترجمه نادر سالار زاده، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

– هیک، جان (۱۳۷۵)، فلسفه دین، ترجمه بهرام راد، تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی.

– R. Freres Derek and Jan .Gillham, The promotion of optimism and Health: Hand book of persona

